

המנהג שסירב למות

עשרת הדיברות מילאו תפקיד מפתיע בתפילה בבית הכנסת במהלך הדורות. סיפורם של היחסים בין עשרת הדיברות לתפילות הקבע שלנו הוא סיפור מרתק.

הוא מתחיל בעובדה שמעטים יודעים. בתפילה שאנו מכנים קריאת שמע היו פעם לא שלוש פרשיות אלא ארבע. המשנה במסכת תמיד (ה, א) מספרת שבזמן שבית המקדש היה קיים, הכהנים היו אומרים תחילה את עשרת הדיברות, ורק אחריהם את קריאת שמע המוכרת לנו בשלוש פרשיותיה - שמע, והיה אם שמוע וציצית.

בידינו כמה ראיות נוספות לכך. הראשונה היא ארבע פיסות פפירוס שנרכשו במצרים ב-1898 בידי מי שהיה אז מזכיר החברה לארכאולוגיה מקראית, ו"ל נאש. הם מוכרים כיום בשם פפירוס נאש, ושמורים בספריית אוניברסיטת קיימברידג'. הם נכתבו במאה השנייה לפני הספירה, בימי בית שני, ויש בהם גרסה של עשרת הדיברות, שלאחריה צמודה פרשיית שמע. כמעט ודאי הוא שהפפירוסים שימשו כסידורי תפילה בבית כנסת במצרים, ושהמנהג בימים ההם היה לומר בקריאת שמע ארבע פרשיות.

ראיה אחרת היא תפילין מימי בית שני שנתגלו במערות קומראן, עם המגילות הגנוזות. הם כוללים גם את עשרת הדיברות.

שיג ושיח - הרב יונתן זקס

ואכן, קטע ארוך ב'ספרי', מדרש ההלכה התנאי על ספר דברים, מוקדש להוכחה שאין לכלול את עשרת הדיברות בתפילין - ומכאן שהיו יהודים שנהגו כך, וחכמינו ראו לנחוץ ללמדם שהם טועים.

כן ידוע לנו מן התלמוד הבבלי (ברכות יב ע"א) ומהתלמוד הירושלמי (ברכות א, ח) שהיו בארץ ישראל ובבבל קהילות שרצו להוסיף לתפילה את עשרת הדיברות, ושחכמים ראו לנחוץ לפרסם פסיקות השוללות זאת. ישנה גם עדות ממוסמכת לכך שהקהילה היהודית בפוסטאט, ליד קהיר, שמרה בארון הקודש מגילה מיוחדת הקרויה ספר אל-שיר, ונהגה להוציאה אחרי סיום התפילה ביום חול ולקרוא מתוכה את עשרת הדיברות.¹

המנהג לכלול את עשרת הדיברות בקריאת שמע היה אם כן נפוץ, אבל מסיבה כלשהי חכמינו התנגדו לו בשיטתיות. מהי הסיבה? התלמודים הבבלי והירושלמי נותנים לכך תשובה אחת: בגלל "תרעומת המינים".

המינים הללו הם בני כת או כיתות - יש הסבורים שהכוונה לנוצרים המוקדמים, אך אין ראיות משכנעות לדבר - שטענו כי רק עשרת הדיברות מחייבים אותנו, כי רק אותם קיבלו בני ישראל ישירות מאת ה' בהר סיני. יתר המצוות ניתנו דרך משה, ואנשים מן הכת או הכיתות הללו טענו שמשה בדה אותן מליבו.

מדרש חז"ל נותן לנו מושג לגבי טענתם של אותם מינים. הוא שם בפי קורח ועדתו מילים אלו:

פִּי כָּל הָעֵדָה פָּלַם קְדָשִׁים, וְכִי אַתֶּם לְבַרְכֶם קְדוּשִׁים? וְהֲלוֹא כוֹלֵנוּ נִתְקַדְּשָׁנוּ בְּסִינִי, שֶׁנֶּאֱמַר "לֶךְ אֶל הָעָם וְקַדְּשָׁתֶם", וְכִשְׁנַתְּנוּ לָנוּ עֶשְׂרֵת הַדִּבְרֹת כֹּל אֶחָד וְאֶחָד מִמֶּנּוּ הִיָּה יוֹנֵק

מהר סיני, ולא נתן לנו אלא עשרת הדיברות; ולא שם חלה ולא שם תרומה ומעשרות ולא שם ציצית שמענו, אלא מעצמך אתה אומר כדי לעשות שררה לעצמך ולעשות כבוד לאהרן אחיך.²

חכמינו התנגדו לכל מנהג המקנה חשיבות מיוחדת לעשרת הדיברות מפני שהמינים היו מצביעים על מנהגים אלה כראיה לכך שגם ביהדות הרבנית נוהגים בעשרת הדיברות אחרת מכפי שנוהגים בשאר המצוות. בהסרת עשרת הדיברות מסידור התפילה קיוו חכמים להשתיק טענות כאלו.

אך הסיפור אינו נגמר כאן. עשרת הדיברות יקרו כל כך בעיני עם ישראל, שהם מצאו את דרכם חזרה. בעל הטורים, ר' יעקב בן אשר, הציע שהם ייאמרו בתפילה ביחידות. רבי יוסף קארו כתב אף הוא שאין לומר את העשרת הדיברות בתוך תפילת הציבור, אך יכול כל מתפלל לקרוא אותם ביחידות אחרי התפילה. אכן, שם הם משובצים היום בסידורים רבים: מייד לאחר תפילת שחרית. מהרש"ל, רבי שלמה לוריא, נהג לומר את עשרת הדיברות בתחילת התפילה, לפני פסוקי דזמרה.

כל אלה לא שמו קץ לוויכוח. הרי גם אם אין אומרים את עשרת הדיברות בתפילה, קוראים אותם בהכרח בקריאת התורה בציבור, באמצע התפילה – בשבתות פרשת יתרו ופרשת ואתחנן, ובחג השבועות. האם אפשר לתת להם מעמד מיוחד בתוך קריאת התורה? וברמה המעשית: האם ראוי שהקהל יעמוד כשמגיעים אליהם בקריאה?

הרמב"ם נקלע למחלוקת בשאלה הזאת. אדם כתב אליו איגרת ובה סיפר כי בבית הכנסת שלו המנהג היה לעמוד בקריאת

עשרת הדיברות. כאשר התמנה שם רב חדש הוא פסק שיש להדול מכך – מאותה סיבה שבעטיה אין קוראים את עשרת הדיברות בתפילה עצמה: מינים וכופרים ואחרים עלולים לטעון שהיהודים הרבניים מחשיבים את עשרת הדיברות יותר משאר 603 המצוות. הקהילה עשתה כדבריו. אך כעבור שנים שוב התמנה רב חדש, שהגיע מקהילה שבה נהגו לעמוד. הוא עמד, והורה למתפללים לעשות כמוהו. היו מהם ששמעו לו, והיו אחרים שנשארו לשבת, בהתאם לפסיקת הרב הקודם. מי צודק, שאל כותב האיגרת.

לרמב"ם לא היה ספק. הרב הקודם, שהורה לשבת, צדק. גם ההנמקה שלו הייתה נכונה. אותו היגיון שאסר לומר את עשרת הדיברות בתפילה צריך לחול על קריאת התורה. כמוכן, אין לדלג על עשרת הדיברות, כי הם חלק בלתי נפרד מהתורה; אך אין להבליטם במיוחד. כך פסק הרמב"ם, גדול חכמינו בימי הביניים. אבל לפעמים גם רבנים גדולים מאוד מתקשים לשכנע קהילות לשנות ממנהגן. רוב הקהילות, בימי הרמב"ם ובימינו, ואפילו רוב הקהילות במצרים בעת שהרמב"ם פעל בה, נהגו לעמוד.

וכך, למרות ניסיונותיהם של חכמי ישראל, בימי המשנה והתלמוד ואף בימי הביניים, לאסור על מתן מעמד מיוחד לעשרת הדיברות בתפילה ובקריאת התורה, היהודים מצאו דרכים לעשות זאת. רבים מהם, כאמור, הכניסו אותם לתפילות הקבע בדלת הצדדית של פסוקים שאומר כל יחיד לעצמו, והמשיכו לעמוד לכבודם בקריאת התורה בניגוד לפסיקתו של הרמב"ם.

"הנח להם לישראל", אמר הלל. "אם אין נביאים הן – בני נביאים הן" (פסחים סו ע"א). יהודים מן המניין מתרגשים למשמע עשרת הדיברות. הלוא יש בהם משום תמצית מזוקקת של היהדות. הם נאמרו ישירות מפי ה' אל כל העם. הם שימשו

בסיס לברית שכרתו בני ישראל עם ה' בהר סיני, עת נקראו להיות ממלכת כוהנים וגוי קדוש. פעמיים מציגה התורה את עשרת הדיברות כתוכנה של הברית:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, "כָּתַב לְךָ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, כִּי עַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כָּרַתִּי אֶתְךָ בְּרִית וְאֶת יִשְׂרָאֵל". וַיְהִי שָׁם עִם ה' אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה, לֶחֶם לֹא אָכַל וּמַיִם לֹא שָׁתָה, וַיְכַתֵּב עַל הַלְּחָת אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים (שמות לד, כז-כח).

וַיְדַבֵּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ. קוֹל דְּבָרִים אֲתֶם שֹׁמְעִים וְתִמְוִינָה אֵינְכֶם רֹאִים זוֹלָתִי קוֹל. וַיַּגֵּד לְכֶם אֶת בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר צִוָּה אֲתֶכֶם לַעֲשׂוֹת, עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים, וַיְכַתְּבֶם עַל שְׁנֵי לְחָת אֲבָנִים (דברים ד, יב-יג).

משום כך נאמרו תחילה עשרת הדברים - עשרת הדיברות - לפני קריאת שמע. ומשום כך הוסיפו יהודים לאומרם גם אחרי הסרתם מן התפילה. אמירתם שימשה תזכורת יומית לברית עם ה'. לכן גם הוסיפו יהודים רבים לעמוד בעת שמיעתם בקריאת התורה: הרי בעת שניתנו בסיני, בני ישראל התייצבו, כלשון התורה (שמות יט, יז), בתחתית ההר. המדרש אומר על קריאת עשרת הדיברות בחג השבועות:

אמר הקב"ה לישראל: בניי, היו קורין את הפרשה הזאת בכל שנה ואני מעלה עליכם כאילו שאתם עומדים לפני הר סיני ומקבלין את התורה.³

יהודים חיפשו תמיד דרכים לשחזר כך את מעמד הר סיני - אם באמירת עשרת הדיברות כיחידים סמוך לתפילה, אם בעמידה בעת

קריאתם במסגרת קריאת התורה. הם ידעו כי המעשה הזה עלול לתת לכופרים תחמושת הסברתית, אך ליבם נהה אחר ההתגלות הגדולה, הפעם היחידה בהיסטוריה שאלוהים דיבר אל עם שלם, ועל כן חשוב היה להם לתת לה מעמד מיוחד. מתן כבוד מיוחד לעשרת הדיברות הוא המנהג שסירב למות.

סביב שולחן השבת

- נסו לשער כיצד השפיעה על בני ישראל העובדה שהם קיבלו את עשרת הדיברות כקבוצה?
- איך הרגיש העם כשמע את קול ה' מדוע היה לדבר רושם מתמשך כל כך?
- מה מלמדת אותנו המחלוקת בנושא עשרת הדיברות בתפילה על היחסים בין התורה שבכתב והתורה שבעל פה?

1 Jacob Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fāṭimid caliphs, 1920*, volume I, p. 221.

2 מובא בילקוט שמעוני, קורח, סימן תשנב.

3 פסיקתא דרב כהנא יב, מהדורת מנדלבוים. נדלה מאתר ספריא.